

МЕЋУЗАВИСНОСТ ИЗБОРНОГ И УСТАВНОПРАВНОГ СИСТЕМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Изворни научни чланак

doi: 10.7251/GPF1537031D

Апстракт: Демократски развој, реформски процеси и укључивање у европске интеграције су у битној зависности од усклађености уставноправног и изборног система Босне и Херцеговине. Истовремено, свака евентуална промјена изборног система је у међузависном односу са уставним промјенама, што захтијева да се у обзир узму могуће шире политичке консеквенце које би редицај изборног система неминовно произвео.

Истовремено, за механизме владавине, политичке и институционалне процесе од изузетног значаја је конституционализација уставноправног института репрезентативности ентитета и конститутивних народа и положај грађана и група „Осталих“, с циљем уклањања дискриминације по било ком својству или статусу. То не захтијева и промјену и других уставних одредаба којима би се довело у питање постојеће уставноправно уређење Босне и Херцеговине, засновано на дејтонским рјешењима и утврђено начело заступљености ентитета и конститутивних народа и „Осталих“ у органима и институцијама власти на свим нивоима, а што је поред осталог, *sindicío sine qua non* њеног постојања, стабилности и развоја.

*Доктор правних наука, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци

На изборни систем снажну рефлексију имају «недовршена држава» и «подијељено друштво», и његова оптерећеност бројним слабостима: апстиненција бирача, криза мандата, доминација гласања, а не бирања, борба за избор, а не вршење функције, неодговорност носилаца јавних функција, слаба веза између изабраних и бирача, «губљење» грађанина као бирача, спорост у афирмацији нових снага, програма и идеја.

Кључне ријечи: *уставни, правни и политички систем; представничка демократија; вишестраначки систем; изборно законодавство; изборни систем; избори; политичке странке; изборне коалиције.*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У скоро цијелом последијејтонском времену постављана су бројна, а нарочито и ова питања: „мора ли босанскохерцеговачко друштво бити подијељено..., зашто се интеграција друштва одвија знатно ...спорије од интеграције државе и њеног институционалног система“.¹ У одговору најчешће су се наводили разлози да и по својој природи, интеграција друштва је спорија од интеграције државе, за коју је довољна политичка воља и одговарајући уставни оквир. При томе, у погледу Босне и Херцеговине није постојала политичка воља домаћих већ само страних лидера и елита, који су одлучујуће утицали на успостављање њеног уставноправног оквира и на изградњу институционалног система. Међутим, са интеграцијом друштва је другачије, и, према бројним ауторима, она не подразумијева само политичку вољу већ и испуњење многих других услова – постојање чврстих економских и културних веза и припадност заједници одређене политичке културе, међунационалне и вјерске толеранције, спремности политичких елита на сарадњу и компромис, довођење класно социјалне диференцијације до организационо-политичких консеквенци, промјену структу-

¹ Горан Марковић, *Мора ли Босна бити тамни вилајет*, („Нови пламен“, Година V, број 15), 18.

ре организације државне власти итд. Стога су, у свим процесима, истовремено „...за опстанак босанскохерцеговачког друштва и државе подједнако опасне обје крајности – унитаристичка (у блажој форми регионалистичка) и сепаратистичка (у блажој форми конфедералистичка).“²

Одрживост и стабилност уставног, правног и политичког поретка, а тиме и изборног система Босне и Херцеговине, која се одликује „...економском, културном, националном и другом сложености и различитости“³ све су зависнији од рјешавања стално актуелног питања њеног постојања и одрживости. Зато, умјесто да се рјешавају њени уставни, економски, социјални и други проблеми - преовлађује бављење тзв. „претходним питањем“ – политичким, националним, конфесионалним, идеолошким. Њена прошлост и садашњост најчешће се сагледавају са становишта тренутних интереса политичких лидера, елита, националних и религијских група. Скоро да „нема чак ни покушаја да се вербалне битке о босанскохерцеговачкој збиљи повежу са неким вишим и дугорочнијим циљевима. Све се своди на покушаје да се тренутним политичким циљевима, неријетко пријетњама и условљавањима, покуша дати дубљи смисао“⁴.

У сагледавању међузависности изборног и уставноправног система посебно је битно то да и након “трагичних сукоба у региону”, „...не само да су остале исте политичке странке, са непромијењеним идеологијама, него су остали и многи ратни лидери, који су парламентарно и страначко дјеловање доживљавали само као наставак рата другим средствима. Стога је све актуелнија добро позната мисао да „рат и најдужи, само протресе питања због којих се заратило, а њихово рјешење оставља временима која наступају послије склапања мира“ (Иво Андрић). О питањима из

² *Ibid*; 18.

³ Слободан Перовић, „Остваривање људских права у Републици Српској према мађународним стандардима“, реферат на научном скупу „Република Српска – десет година Дејтонског мировног споразума“, АНУРС, (Бања Лука 2005), 149.

⁴ Горан Марковић, *Мора ли Босна бити тамни вилајет*, („Нови пламен“, Година V, број 15), 18.

државне, правне и политичке историје о „...процесима, субјектима, детерминантама и околностима...“ као и о облику државног уређења, владавине и политичког режима, посебно организацији, структури и функционисању Босне и Херцеговине и њеног уставноправног и политичког система и даље „не постоји консензус органа власти, конститутивних народа, владајућих политичких, односно парламентарних странака, и њихових органа и лидера. Моћ над процесима и даље има међународна заједница, њене организације и асоцијације, неријетко злоупотребљавајући дејтонска или „бонска“ овлашћења, а која се односе само на праћење провођења и тумачење мировног споразума.⁵

Стога, сасвим оправдано, многи аутори истичу да је Босна и Херцеговина једина држава у региону, а можда и једна од ријетких у Европи, за коју се већ двадест година тврди да је „недовршена држава и подијељено друштво“ и да тешко може опстати. Стога, и међународна и европска заједница све више недјелотворно троше вријеме, енергију и углед у настојању да се у овој држави успостави консензус између представника владајућих, парламентарних странака и њихових лидера. Зато, у првом реду „...канални комуникације између власти и оних којима се влада“ (Е. Хејвуд), управо потврђују да „...на свијету нема ништа моћније од идеје за коју је вријеме сазрело“. Истовремено, „владајуће партијске олигархије узроке свих битних проблема изводе из прошлости, рјешење проблема делегирају у будућност и помоћу јавних медија стварају виртуелну садашњост“.

И даље процеси иду, углавном, ван институционалног трајекта. Пакети – априлски, бутмирски, њемачке канцеларке, затим невладин сектор, партијски бројни скупови – супституирали су институционални оквир и угушили демократске импулсе и политичку вољу. Тако „раздијељена кућа не може да опстане“ (В. Цеферсон

⁵ Непостојање консензуса „надомјештао“ је високи представник међународне заједнице, који је донио више стотина закона, одлука и других аката и на основу њих прогласио најважније „реформске“ законе, уставне промјене, смјењивао кадрове и сл. Види: Горан Марковић, *Босанскохерцеговачки федерализам*, (Београд-Сарајево 2011).

1858). А „током више од пет вијекова представници трију главних страначких и вјерских заједница нису трајно, заједно и мисовно залагали се за једну државу. Четири вјере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих“ (Иво Андрић).

Од ступања на снагу дејтонских рјешења и Устава Босне и Херцеговине стално се они дерогирају и захтијевају њихове измјене, при чему и уставобранитељи и уставореформатори, федералисти и антифедералисти, стално доприносећи потискивању у страну основних питања, па се стиче утисак да ће управо та питања бити прворазредан проблем ове државе и друштва. Тим више, што „...Устав и све у вези с њим, а његова примјена понајвише, јесте начин да се покаже какво је друштво, и каква је у њему власт која влада и како и колико могу грађани који под њом живе“.⁶

Стога, у овој држави и друштву, незадовољавајуће стање и односи, и даље, најчешће се правдају кризом у свијету, конфликтима и несређеним унутрашњим приликама, намећући утисак да је више оптимизма било у првим последиједејтонским годинама и да се све мање вјерује у вријеме које долази. Стога се, оправдано поставља питање да ли су значајније квалитетне и брзе промјене у Босни и Херцеговини могуће, како и када.

2. УСТАВНОПРАВНО И ПОЛИТИЧКО ОДРЕЂЕЊЕ ИЗБОРНОГ ПРАВА

Претходно, потребно је истаћи неколико основних показатеља о општим изборима у Босни и Херцеговини одржаним 12. октобра, 2014. године. Три милиона и 278.908 грађана бирало је чланове Предсједништва БиХ, предсједника и потпредсједнике Републике Српске, те посланике за Парламентарну скупштину БиХ, Народну скупштину Републике Српске, Парламент ФБиХ и скупштине кантона у Федерацији. На изборима је учествовало 50 политичких странака, 24 независна кандидата и 24 коалиције. Поје-

⁶ Оливера Вучић, *Промена и трајање устава*, („Досије“, Београд 2005), 14.

диначно се за гласове борило 7.748 кандидата, од чега 3.276 жена и 4.472 мушкарца, а од њих се бира 518 носилаца мандата. За ове изборе из буџета БиХ издвојено је 8.854.000 марака. Бирачи су могли гласати на 5.401 бирачком мјесту и код једног од 270 мобилних тимова. Централни бирачки списак имао је укупно 3.278.908 уписаних бирача, од чега су у Српској 1.241.832, а у ФБиХ 2.037.076. На подручју Брчко дистрикта БиХ први пут по основу ентитетског држављанства 24.789 бирача могло гласати у изборној јединици из ФБиХ, 20.528 у изборној јединици из РС, док 39.974 гласача немају одређену бирачку опцију. Општинске и градске изборне комисије дале су акредитације за око 50.000 посматрача политичких субјеката, док је 5.760 посматрача акредитовала Централна изборна комисија (ЦИК) и то 552 посматрача из 38 међународних организација, 5.073 посматрача из 29 удружења из БиХ, те 130 представника 13 политичких субјеката. Истовремено, нагласимо то да изборни систем, као један од најзначајнијих дијелова политичког и уставног система, у првом реду, одражава основна уставна начела и сам облик државног и друштвеног уређења Босне и Херцеговине. Али, „и обрнуто, степен демократичности изборног система битно опредјељује развијеност демократских односа у цијелом друштву. Такође, за босанскохерцеговачку уставност карактеристично је и то да само неколико релевантних ставова у преамбули Устава Босне и Херцеговине указују на одлучујуће, изразито опредјељивање за демократске институције власти и плуралистичко друштво. Устав само уређује начин избора заједничких институција, ограничавајући, при томе, поред осталог, посебно пасивно бирачко право припадницима ”Осталих”.⁷ Такође, првобитно „међународна заједница је у Босни и Херцеговини утврдила политику честих избора, без обзира на одсутност квалитета и темељних начела за фер и демократске изборе, тако да су изборни циклуси, из ових или оних разлога, одржавани скоро сваке године...“.⁸ Тиме су, раније чести и узастопни изборни циклуси, са модифика-

⁷ Члан IX тачка 1 – „Опште одредбе“ Устава Босне и Херцеговине.

⁸ Суад Арнаутовић, *Политичко представљање и изборни системи у Босни и Херцеговини у XX стољећу*, (Сарајево 2009), 612.

цијама тзв. привременог изборног система од стране међународних организација и асоцијација, па и од групних или појединачних чинилаца, имали значајне негативне рефлексije на домаће органе и институције и успоравали, па и онемогућавали демократске процесе у Босни и Херцеговини. Због тога је, већ и раније било неопходно створити услове за редизајн изборног система; истовремено одржавање општих и локалних избора; потпуно самостално организовање, вођење и промовисање слободних, демократских и поштених избора на свим нивоима власти,⁹ јер „...избор и законодавно тијело је један од основних елемената система репрезентативне демократије“.¹⁰

Са становишта демократског поретка, и сам појам „избори“ „...мора задовољавати одређене критеријуме, јер само слободни избори могу дати демократски легитимитет законодавном органу“.¹¹ Осим тога, сви регистровани грађани – бирачи морају имати равноправно и једнако право гласа, као основну претпоставку савремене демократије која не познаје градацију политичких права. Према томе, избори истовремено садрже „*real-plebiscitarne*“ и „*perconalno-plebisitarne*“ компоненте.¹² „Са правног аспекта, изборни систем даје легитимитет и легалитет изабраним представницима да остварују државну власт над свим држављанима“.¹³ Зато су, у погледу компаративне уставности, посебно изборних и парламентарних система, модели изборних система веома различити, а по правилу, сложенији су у државама као што је Босна и Херцеговина.¹⁴

⁹ Види: Изборни закон Босне и Херцеговине („Службени гласник Босне и Херцеговине“ бр. 23/01, 07/02, 09/02, 20/02, 25/02, 04/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10 и 18/13).

¹⁰ Недим Адемковић, *Уставно право Босне и Херцеговине*, (Сарајево 2012), 136.

¹¹ Hesse Konrad, *Gründzuge des Verrfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschlands*, 20. izdanje, C.F. Müller (izd.), (Heidelberg 1999), 65.

¹² Zippelins Reinhold, *Aligemeine Staatslehre*, 12. izdanje, C. H. Besk (izd.), (Minhen 1994), 191.

¹³ Касим Трнка, *Уставно право*, (Сарајево 2006), 185.

¹⁴ Види: Милан Н. Јовановић, *Изборни системи посткомунистичких држава*, (Београд 2004).

Изборни систем је „скуп начела, права, гаранција и техничких радњи на основу којих се утврђује учешће грађана (бирача) у избору представника“. Он је, заправо, „систем правила на основу којих се конституишу представничка тијела као најзначајнији органи власти“. ¹⁵ Истовремено, избори „представљају основ конституисања представничког система па тиме и државне власти. Стога, основни стуб парламентарног система и демократије представљају избори и власт која се конституише на бази изборног мандата“. ¹⁶ Такође, „према теорији подјеле власти, народно представништво обавља најважнију законодавну државну функцију, а у зависности од прихваћеног начела организације власти, њему се додјељују на обављање и неке друге државне функције“. ¹⁷

Имајући у виду то да «изборни систем је један од најзначајнијих дијелова политичког и уставног система земље», ¹⁸ важно је напоменути да се комплексност у функционисању изборног система у Босни и Херцеговини огледа и у постојању специфичног и сложеног правног и политичког оквира, кроз који се остварује изборно право грађана. ¹⁹ То се првенствено односи на постојање три правна оквира – правни оквир који је одређен Уставом Босне и Херцеговине, ²⁰ правни оквир који се односи на изборе ентитетских и локалних органа власти ²¹ и правни оквир који се од-

¹⁵ Маријана Пајванчић, *Уставно право*, (Нови Сад 2008), 151.

¹⁶ Рајко Кузмановић, *Уставно право*, (Бања Лука 2002), 274.

¹⁷ Рагко Марковић, *Уставно право*, (Београд 2010), 220.

¹⁸ Миле Дмичић, *Уставно право – допуна основној литератури*, (Бања Лука 2011), 50-53.

¹⁹ Миле Дмичић, „Нека питања (не)функционисања изборног система Босне и Херцеговине“, *Правна ријеч*, Часопис за правну теорију и праксу, (Удружење правника Републике Српске, Бања Лука 2013), 49.

²⁰ Правни оквир за остварење изборног права у Босни и Херцеговини који је одређен уставом, као њеним највишим општим правним актом, односи се на избор представника у Представнички дом парламентарне скупштине Босне и Херцеговине и Предсједништво, као институције Босне и Херцеговине.

²¹ Избор ентитетских и локалних органа власти регулисан је ентитетским законима и то: Изборним законом Републике Српске и Законом о престанку мандата, опозиву и замјени начелника општине у Федерацији Босне и Херцеговине.

носи на Брчко дистрикт Босне и Херцеговине.²² Дакле, у Босни и Херцеговини темељна начела за остваривање бирачког права уређена су уставним одредбама, а детаљније су разрађена у изборним законима на државном и ентитетском нивоу и на нивоу Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.²³

1) Уставом Босне и Херцеговине²⁴ прокламовани су демократски, поштени и слободни избори као темељна претпоставка за стварање представничких органа. На том основу, избори су уређени Изборним законом, којим су уређени избори посланика и делегата Парламентарне скупштине и чланова Предсједништва, те утврђена начела која важе за изборе на свим нивоима власти у Босни и Херцеговини. Уставна начела су успоставила слободне изборе, опште, једнако, тајно и непосредно бирачко право, осим ако то законом није другачије уређено (члан 1.3. Изборног закона). Међутим, Устав не садржи одредбе које би регулисале право политичких странака, јер он само гарантује „слободне изборе“ (члан I/2) као и уставну слободу удруживања (члан II/3 и члан 10. ЕКЉПС) која штити оснивање и дјеловање политичких странака.²⁵

2) Уставом Републике Српске изричито је одређено бирачко право грађана да са навршених 18 година живота имају право да бирају и да буду бирани, да је бирачко право опште и једнако, да су избори непосредни, а гласање тајно, као и да се бирачко право стиче након претходног пребивалишта у одређеном мјесту у трајању које се утврђује законом.²⁶

²² У Брчко дистрикту Босне и Херцеговине остваривање изборног права грађана врши се у складу са Изборним законом Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

²³ Значајније ширење бирачког права, као једног од основних људских права, уочава се тек у раздобљу између два свјетска рата, а посебно након Другог свјетског рата, када, независно од пола, већина европских држава уводи опште право гласа.

²⁴ Члан II Устава БиХ „Људска права и слободе“ тачка 2) и Анексом 3 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини- Споразумом о изборима.

²⁵ Закон о политичким организацијама („Службени лист СРБиХ“ број 27/91), Закон о политичким организацијама („Службени гласник Републике Српске“ бр. 15/96 и 17/02), Закон о политичким организацијама („Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“ бр. 12/02, 19/07 и 2/08).

²⁶ Устав Републике Српске са амандманима („Службени гласник Републике

3) Уставом Федерације Босне и Херцеговине, у дијелу којим се уређују људска права и основне слободе, између осталог, одређено је да сви грађани уживају политичка права да учествују у јавним пословима, да имају једнак приступ јавним службама и да бирају и да буду бирани.²⁷

4) Статутом Брчко дистрикта Босне и Херцеговине као највишим правним актом, за разлику од ентитетских устава, бирачко право није нормирано у поглављу који се односи на грађанска права, односно пребивалиште, држављанство и грађанска права. Тако је поглављем које се односи на организацију и функције у Брчко дистрикту одређено да се заступници Скупштине бирају на општим, слободним, отвореним и непосредним изборима, тајним гласањем, у складу са законима Босне и Херцеговине и дистрикта,²⁸ из чега произилази да је Статутом Брчко дистрикта на индиректан начин одређено постојање искључиво пасивног бирачког права, али не и општег бирачког права, које подразумејева комплементарност активног и пасивног бирачког права.

Устави и изборно законодавство у основи, потврђују да изборни систем има велики значај за успостављање доброг и стабилног политичког поретка, али и за слободан и стабилан политички живот друштва, за његовање јавног духа, демократске и политичке културе грађана, за нуђење одговора на бројна питања бирача и грађана у цјелини, који траже промјене и своју извјеснију будућност.²⁹

У тражењу најбољих изборних рјешења од посебног значаја је то да се уставном и кодификованом и имплементираним закон-

Српске“, број: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03 и 115/05).

²⁷ Члан 2. став 2. Устава Федерације Босне и Херцеговине, (“Службене новине Федерације БиХ”, број 1/94 и 13/97).

²⁸ Члан 23. став 2. *Статута Брчко дистрикта БиХ* - пречишћени текст („Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, број: 02/10).

²⁹ Види: Аренд Лајпхард, *Модели демократије*, (Београд 2003); Филип Лово, *Велике савремене демократије*, (Сремски Карловци – Нови Сад 1999); Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, (Београд 2008); Танасије Маринковић, *Изборни системи држава Европске уније*, (Београд, 2002), 11. и др.

ском регулативом,³⁰ што је могуће у већој мјери, рационализују политички и страначки систем.³¹ Садашњи политички систем је тако успостављен да су политичке странке највидљивија и најутицајнија организација путем које поједине друштвене и политичке организације и групе, или њихови дијелови, остварују своје интересе. Зато расте значај и потреба одабира одговарајућег изборног модела – већинског, сразмјерног односно пропорционалног или мјешовитог система. У томе је изузетно важна организација и структура изборних органа, врсте кандидатских листа, утврђивање и вођење изборног поступка, успостављање модела предизборних и послјеизборних коалиција, спискови, овјера и кандидовање за изборе, изборне јединице, изборни праг, компензацијски мандати, изборни субјекти, заштита изборног права, увођење ванредних избора, равноправно учешће свих категорија бирача. То је, поготово неопходно због непрофилисаног вишестраначког система, деформација у остваривању уставног начела подјеле власти, кризе избора и парламентарне демократије, спорости у стварању услова да избори постану основни услов функционисања и стабилности власти. У том смислу, сагледавајући претпоставке развоја парламентарне демократије и изборног система, нови модел могуће је тражити на основу европских и укупних демократских достигнућа. Тиме би се, на искуствима парламентаризма модерних, демократских система, представничке и политичке борбе одвијале у парламенту, а не изван њега.

Према теорији и пракси савремених изборних система, избори нису довољан, а још мање једини, услов постојања и функционисања стварне демократије и њене владавине. То је, и са теоријског и емпиријског становишта, неопходно сагледавати у контексту „... глобализације, утицаја масовних медија и појаве нових

³⁰ Изборни закон Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ бр. 34/02, 35/03, 24/04, 19/05 и 109/12), Закон о избору, престанку мандата, опозиву и замјени начелника опћина у ФБиХ („Службене новине ФБиХ, бр. 19/08), Изборни закон Брчко Дистрика БиХ, бр. 17/08 и налог супервизора од 14.10.2008).

³¹ Види: Мирослав Живковић, *Модерни системи власти – студија о значају изборно-страначког система*, (Београд 2006).

облика политичке комуникације... као и помјерања од владавине (government) ка управљању (governance)³². Истовремено, и сам изборни систем је оптерећен бројним слабостима: апстиненција бирача, криза мандата, доминација гласања а не бирања, борба за избор а не вршење функције, неодговорност носилаца јавних функција, слаба веза између изабраних и бирача, «губљење» грађанина као бирача, спорост у афирмацији нових снага, програма, визије и идеја.

С обзиром на то да су политичке странке дио институционалне државне и ентитетске структуре и основни чиниоци функционисања политичког система, оне након избора, освајањем мандата, постају основни чинилац јавне власти и дјеловања кроз њене органе и институције.³³ Првенствено, избори би требало да обезбиједе сразмијерност броја посланичких мјеста у односу на снагу сваке политичке странке, односно коалиције и броју добијених гласова бирача. Тиме се омогућује и равноправност и политичка једнакост грађана - бирача, а релевантне политичке снаге у парламенту добиле би одговарајуће мјесто и улогу.

Изборни и страначки системи у парламентарној демократији, поред осталог, морају знатно више бити у функцији хармонизације и хуманизације друштвених односа, јачања улоге и утицаја грађана на побољшавање њиховог материјалног, социјалног и друштвеног положаја. Али, насупрот томе, присутне су „...снаге и захтјеви, да се власт заснива само на начелу већине, занемарујући да то ствара могућност мајоризације већине над мањином, дискриминацију и нетолеранцију“.³⁴

Као и друге постсоцијалистичке земље, Босна и Херцеговина је под утицајем међународног окружења, чији уставни, правни и политички систем и поредак значајно зависи од помоћи

³² Ендру Хејвуд, *Политика*, („Клио“, Београд 2004), 6.

³³ Радомир Нешковић, „Конститутивни аспекти политичких партија у Босни и Херцеговини“, „*Аргументи*“, Година II, број 4, (Бања Лука 2008), 49-50.

³⁴ Политички односи и системи вишенационалних, односно вишеетничких држава, а исто тако и начела и установе федерализма тамо гдје је он у оваквим државама уведен, једна су од најсложенијих тема у савременој политичкој науци.

моћних држава и међународних организација, као и од „...мрежа међународних економско-финансијских односа и институција,“ а што „...битно моделира „коалиционо понашање партија“ (В. Гоати). Истовремено, тешка политичка, економска и социјална ситуација доводи и до оштрих политичких конфликта, што умањује перспективе демократског поретка и чини их неизвијесним посебно на овим просторима.

У контексту односа и зависности изборног и страначког система “’све што је у модерном друштву политички релевантно прелама се кроз странке”. То се, наравно, односи и на страначки систем у коме се преламају утицаји права, друштвене структуре, политичке културе и текуће политике. Страначки систем је кључна димензија система власти зато што он више утиче на друге чиниоце (димензије) система власти него оне на њега.³⁵ У основи, то потврђује чињеница да сви демократски системи власти који добро функционишу – то могу да значајно захвале свом страначком систему. Зато је нормативним рјешењима избора и политичком акцијом потребно обезбиједити успостављање природних, функционалних и искрених предизборних или послјеизборних коалиција, сужавајући простор изборним манипулацијама, квазилегитимацијама, разним видовима корупције, узурпације медија и подешавањима изборних форми и техника, које доводе до планираних и диригованих изборних резултата. Само тада ће изборни систем имати већи утицај на профилисање постојећег страначког система, посебно на сузбијање политичког екстремизма, концентрацију и повећавање одговорности странака.

Основни мотиви и циљ политичке странке је да освоји и врши власт. Тек, освајањем власти странка добија прилику да оствари и испуни своју друштвену, идеолошку и програмску оријентацију, што значи да она изборима “’потчини” државу, односно да држава буде у рукама оних друштвених слојева, класа или група које странка представља. Поготово у вишепартијском систему предвиђа се то да су, било владајуће односно позиционе или опозиционе политичке странке, првенствено, због њихове улоге и зна-

³⁵ Мирослав Живковић, *Модерни системи власти*, (Београд 2006), 106.

чаја у друштву и држави требале бити „...странке организације, да оне не разједињавају него уједињују” (С. Јовановић). Зато је битно да политичке странке буду оруђе за изградњу и функционисање демократског политичког система. Поготово, то би требало да буду из разлога што је у земљама парламентарне демократије изборни систем тако постављен да најчешће фаворизује велике странке. Такође, и бирачко тијело је, у значајној мјери, већ унапријед “распоређено” и тешко је, поготово у условима транзиције, националних, религијских и традиционалних реликата прошлости, направити значајне заокрете на том плану. Према неким мишљењима, у исправљању о реформи изборног система не би требало преувеличавати његов значај, јер, „...у пракси, избори су само један од великог броја чинилаца који утичу на политички процес, и то вероватно не најважнији. Свакако да утицај одређених изборних система у великој мјери зависи од других услова, пре свега политичке културе, природе партијског система и економског и социјалног контекста у којем се политика одвија“.³⁶

Наведени разлози намећу питање – колико су избори стварни „...основ формирања представничког тела и тиме учешћа грађана у обављању државних послова, иако су они камен темељац демократије и народне владавине“.³⁷ Дакле, и даље постоји одређена неусаглашеност између уставних принципа и међународних стандарда који се прихватају са рјешењима о избору најзначајнијих органа Босне и Херцеговине. Ово је битно, тим више, што је опште и једнако право гласа неоспоран демократски стандард, што је потврђено и међународним инструментима као што су Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода и Међународни пакт о грађанским и политичким правима, а ови документи су, уз бројне остале, саставни дио уставноправног система Босне и Херцеговине.

³⁶ Ендру Хејвуд, *Политика*, („Клио“, Београд 2004), 448.

³⁷ Ратко Марковић, *Уставно право*, (Београд 2010), 221.

3. НОРМАТИВНОПРАВНИ ОКВИР И РЕФОРМА ИЗБОРНОГ СИСТЕМА

И нормативноправна рјешења и остваривање изборног права у Босни и Херцеговини су веома комплексни, поготово због постојања три различита правна оквира:

– први, одређен је Уставом Босне и Херцеговине, а односи се на избор представника у институцијама Босне и Херцеговине - Представнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине и Предсједништво, и то на основу прописа које је према члановима IV 2а и V 1а усвојила Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине.³⁸

– други, односи се на изборе ентитетских и локалних органа власти, који су регулисани ентитетским законима. Да подсјетимо, изборним законом Републике Српске уређује се избор предсједника и потпредсједника Републике Српске, посланика Народне скупштине и делегата Вијећа народа Републике Српске, одборника градске скупштине, одборника скупштине општине, градоначелника града, начелника општине, чланова савјета мјесне заједнице, именовање органа за спровођење избора и финансирање избора и изборне кампање.

– трећи, односи се на Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине, јер је Одлуком предсједавајућег Трибунала за спорни дио међуентитетске линије разграничења у области Брчког (тачка 10 Анекса), предвиђено да ће се остваривање изборног права вршити у складу са прописима које доноси супервизор, односно Скупштина Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.³⁹

Изборним законом Босне и Херцеговине, у основи, стекли су се потребни услови да изборе за све органе спроводе домаћи органи и по домаћим прописима.⁴⁰ Иако је Изборни закон детаљно ре-

³⁸ Ендру Хејвуд, *Политика*, („Клио“, Београд 2004), 16.

³⁹ Изборни закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, „Службени Гласник Брчко Дистрикта БиХ“ бр. 17/08 и 43/08.

⁴⁰ Изборни закон Босне и Херцеговине усвојила је Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, на сједници Представничког дома, одржаној 21. августа

гулисао многа питања избора, оправдано је да ентитети имају свој изборни закон, јер постоји и објективна потреба да се ентитетским прописом прецизирају она питања која су у Изборном закону регулисана само оквирно, или су остављена отворена,⁴¹ пружајући простор за разна тумачења, па и манипулације.

Изборни систем протежира етничку заступљеност, сходно карактеру државног уређења, јер је држава састављена од два ентитета и три конститутивна народа. Политичке странке са националним предзнаком или наглашеном националном програмском оријентацијом, искључиво се ослањају на гласове “својих припадника”, односно “свога народа”. Тако етничке групе гласају за своје политичке странке као своје “заштитнике”. То је посљедица како уставних и законских рјешења која предвиђају националну заступљеност у органима и институцијама, тако и чињенице да систем мора да обезбиједи ефикасне инструменте заштите ентитетских права и интереса националних колективитета којима се, у цјелини, тиме обезбјеђује њихова сигурност.

Начин конституисања органа на нивоу Босне и Херцеговине ставља њене грађане у неравноправан положај, јер изборни систем је изграђен на премисама које су недовољно усклађене са основним бирачким правима утврђеним у међународним документима о људским правима и основним слободама човјека и грађанина, а посебно у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и њеним протоколима 1 (члан 3) и 12 (члан 1), који се директно примјењују у Босни и Херцеговини и имају предност у примјени у односу на домаће законе.

У односу на постојећи нормативноправни оквир, у погледу остварења равноправности полова, извршене су измјене и допуне Изборног закона Босне и Херцеговине, у складу са Законом о

2001. године и на сједници Дома народа, одржаној 23. августа 2001. године (“Службени гласник Босне и Херцеговине” бр. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 2/05, 25/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 32/10 и 18/13).

⁴¹ Изборни закон Босне и Херцеговине донесен је након низа компромиса политичких странака које учествују у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине, јер је то био основни услов за пријем Босне и Херцеговине у Савјет Европе.

равноправности полова Босне и Херцеговине и међународним и регионалним стандардима у предметној области. За разлику од ранијих, нова рјешења приликом формирања кандидатских листи сада предвиђају равноправно учешће мање заступљеног пола са најмање 40% од укупног броја кандидата на листи. То омогућава да се побољша садашња заступљеност жена на мјестима одлучивања и управљања у Босни и Херцеговини. Уважавајући констатацију да „бирачко тијело је у смислу теорије народне суверености носилац суверене власти“⁴² и податак да бирачко тијело у Босни и Херцеговини чине 50,16% жене и 49,84% мушкарци,⁴³ потребно је истаћи то да су у стварности припадници мушког пола у великој предности у односу на жене када је у питању однос полне структуре представника суверене државне власти на свим нивоима.⁴⁴

Носиоци општег бирачког права морају да испуњавају одређене услове, који се углавном односе на држављанство, пунољетство и посједовање пословне способности.⁴⁵ Статистички подаци и емпиријска истраживања показују да је излазност на изборе релативно мала, а понашање бирача апатично, односно да је изражена велика апстиненција гласачког тијела уопште. Тако „емпиријска истраживања показују да је од половине становништва које излази на изборе, апстиненција генерално изражена код жена и младих, али и особа старије доби, нижег образовања и друштвеног статуса те примања».⁴⁶ Висока изборна апстиненција је показатељ по-

⁴² Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, (Правни факултет универзитета у Београду, „Службени гласник“, Београд 2009), 220.

⁴³ У претходном мандатном периоду у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине полну структуру чине 80,7% мушкарци, а свега 19,3% жене. Однос полне структуре у Представничком дому Федерације БиХ у текућем мандатном сазиву износи 78% у корист припадника мушког пола и 22% у корист припадница женског пола. Доступно на: www.izbori.ba/.../Izborni_pokazatelji2002-2012.

⁴⁴ Подаци доступни на: <https://www.parlament.ba>; www.cci.ba/.../Parlament+FBiH; www.narodnaskupstinars.net/

⁴⁵ Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, (Правни факултет универзитета у Београду, „Службени гласник“, Београд 2009), 221.

⁴⁶ Округли сто организован од стране Покрета за равноправност (СГВ-ПР) у БиХ у сарадњи с “Heinrich Voell” на тему: “Узроци апстиненције младих и жена при изласку на изборе у БиХ”, Сарајево 2010, преузето са: www.ljiljan.ba Види: Не-

литичких ставова и расположења знатног броја грађана – бирача. Постоје бројна објашњења зашто грађани не гласају – од тога да су политички или уопште необразовани и необавијештени, до тога да су подлегли потрошачком менталитету и да су незаинтересовани за политику и питања од општег значаја. Можда се превиђа најважнији разлог – политички протест, иако је тачно да у сваком друштву има оних који из одређених разлога не излазе на изборе. Од излазности на изборе све више зависи и извјесност тражења рјешења и за конкретна и за крупна друштвена, политичка, економска и социјална питања и за промјене у друштву. Наведено је поготово изражено, јер Изборни закон Босне и Херцеговине има одредбу да су избори легални без обзира на проценат излазности бирача. Дакле, сваки носилац мандата и функције сматра се легалним и легитимним, без обзира на то да ли је изабран на изборима на којима је учествовало мање од 50% бирача. Тиме, како истичу бројни аутори, „имамо, дакле, нелегитмне политичке представнике, без обзира што је њихов избор легалан“. Носиоци мандата, дакле, представљају мањину бирача, који су их бирали. Иако у политици ћутање није знак одобравања, значи да они који нису гласали нису обавезно сагласни са избором. И теоријски и емпиријски посматрано, рјешења су у новим облицима организовања и новим субјектима друштвених промјена.

И даље, сваки кандидат на листи се изјашњава о припадности једном од конститутивних народа или категорији Осталих. Такво изјашњење је основа за избор, именовање или постављање на јавну или другу функцију за коју је „важна“ национална припадност. Кандидат има право да одбије да се изјасни о својој националној припадности, али у том случају не може бити изабран или именован на јавну функцију за коју је важна национална припадност. Међутим, посебну врсту кандидатске листе представља листа за додјелу компензационих мандата, које подносе политичке странке и коалиције које учествују на изборима за Представнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине,

над Сузић, Слободан Симовић, „Хоће ли студенти изаћи на изборе?“, „Аргументи“ број 21, (Бања Лука 2014), 47-61.

Представнички дом Парламента Федерације Босне и Херцеговине или Народну скупштину Републике Српске.

Уставни и Изборни закон садржи норме којима јамчи учешће најмање четири члана сваког конститутивног народа у скупштини ентитета, као и учешће припадника националних мањина у локалним представничким тијелима,⁴⁷ јер је прописано да они имају право на учешће у скупштини општине, односно у општинском вијећу, као и скупштини града, односно градском вијећу сразмјерно учешћу у становништву према посљедњем попису становништва. Најмање једно мјесто се гарантује припадницима националних мањина који у укупном становништву изборне јединице учествују са више од 3%.

Истовремено, осим редовних политичких субјеката, право предлагања кандидата из реда националних мањина имају удружења националних мањина и група од најмање 40 бирача. Централна изборна комисија Босне и Херцеговине ће утврдити посебну листу кандидата из реда националних мањина на изборима за локално представничко тијело која ће се налазити на истом гласачком листићу иза листа политичких субјеката који се такмиче за редовне мандате. Бирач има само један глас. Ако се определијели да гласа за листу кандидата из реда националних мањина, учиниће то тако што ће се определијелити за једног кандидата са те посебне листе, а биће изабран кандидат или кандидати са највећим бројем гласова.

Према изборном законодавству, територија Брчко дистрикта Босне и Херцеговине представља једну изборну јединицу. Бирачи који су уписани у Централни бирачки списак за гласање у Брчко дистрикту на изборима за органе власти државе и ентитета гласају према свом ентитетском држављанству.

Изборни закон је само изузетно за општинске изборе 2008. године омогућио да сва лица која имају бирачко право, а која су имала мјесто пребивалишта у општини Сребреница према посљедњем попису извршеном 1991. године у Босни и Херцеговини, имају право да се упишу у бирачки списак како би гласала лично

⁴⁷ Види: Изборни закон Босне и Херцеговине и Закон о заштити права припадника националних мањина („Службени гласник Републике Српске“ бр. 2/05).

или у одсуству за ову општину, без обзира на то имају ли статус избјеглице или расељеног лица и да ли су засновала пребивалиште изван ње. Истовремено, остављена је могућност да ова лица могу користити право да одлуче о томе да ли ће гласати за општину у којој тренутно имају пребивалиште или за општину Сребреница.

Потребно је указати на три основна изборна облика у нашем изборном законодавству:

Поновни избори, који се одржавају уколико Централна изборна комисија донесе одлуку о поништењу избора на бирачком мјесту или у изборној јединици. Ова комисија одређује дан одржавања поновних избора, који се морају одржати најкасније 14 дана од дана правоснажности одлуке и поништењу избора.

Одгођени избори, који се одржавају након дана одржавања избора, уколико на бирачком мјесту или у изборној јединици они нису могли бити одржани. Централна изборна комисија доноси одлуку и о одгађању избора и о одржавању одгођених избора. По правилу, они се одржавају седам, а најкасније 30 дана након одржавања редовних избора.

Пријевремени избори, који се одржавају уколико неки орган буде распуштен прије истека мандата или му мандат престане из неког другог разлога (нпр. кад је ријеч о предсједнику републике). Одлуку о расписивању пријевремених избора доноси Централна изборна комисија у року од 90 дана од дана распуштања органа, односно престанка његовог мандата.

Босна и Херцеговина, за разлику од бројних других земаља у уставном систему и изборном законодавству нема предвиђене ванредне изборе. Поред бројних недостатака у изборном законодавству, она већ дуго пролази кроз транзицију у изграђивању и функционисању изборног система, иако постоји „...опредјељење за демократске институције власти и плуралистичко друштво.“ Стога, основни циљ изборног система јесте управо у томе „да омогући устројство и дјеловање представничке демократије“, с озиром на то да „изборни сустав одлучно утјече на политички живот неке земље, а његови политички учинци су од прворазредног значаја“.⁴⁸

⁴⁸ Звонко Миљко, *Уставно уређење Босне и Херцеговине*, (Загреб 2006), 337.

4. ИЗБОРИ И ОДЛУКА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Пресудом Великог вијећа Европског суда за људска права у Стразбуру, од 22. децембра 2009. године, у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“ утврђено је да држава Босна и Херцеговина крши Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода. Два подносиоца ове жалбе су апеловала на дискриминацију и то на основу њиховог ромског и жидовског поријекла, због чега им је ускраћено пасивно бирачко право, односно није им дозвољено кандидовање за Предсједништво (колективни шеф БиХ) и Дом народа Парламентарне скупштине БиХ. Ова два органа „резервисана“ су „...за оно што Устав БиХ означава као три конститутивна народа, наиме Бошњаке, Хрвате и Србе, у једнаким омјерима. Да би био прихватљив за било који од два тијела, кандидат мора изричито декларисати своју припадност једној од наведених етничких скупина. „Неоспорно је да одредба члана V Устава Босне и Херцеговине, као и одредба члана 8 Изборног закона из 2001. године, има рестриктиван карактер у смислу да ограничава права грађана у погледу могућности Бошњака и Хрвата из Републике Српске, односно Србина из Федерације Босне и Херцеговине, да се кандидује за избор за члана Предсједништва Босне и Херцеговине. Међутим, сврха тих одредаба је јачање позиција конститутивних народа, тако да се на нивоу државе као цјелине осигура да се Предсједништво састоји од представника сва три конститутивна народа“.⁴⁹ На овај начин проистекло је искључивање тзв. 'осталих' који не припадају једном од конститутивних народа, према овом Суду, представља расну дискриминацију која крши Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода“.

У свом Саопштењу Европска комисија (16. октобар 2013) истиче да је Босна и Херцеговина постигла одређени напредак у

⁴⁹ Stefan Hammer, Ко је господар Дејтонског устава? Импликације пресуде Европског суда за људска права у предмету Сејдић и Финци у процесу уставне реформе, у Зборнику Босна и Херцеговина петнаест година послје Дејтона, уредили: Д. Абазовић и Stefan Hammer, ФПН, (Сарајево 2010), 109.

провођењу пресуда Европског суда, али истовремено указује и на то да „...пресуда у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“, још увијек није проведена“. Наглашава се и то да се Босна и Херцеговина „... налази на мртвој тачки у процесу европских интеграција. Та земља мора без одлагања да изврши пресуду Европског суда у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“ да би могла да крене даље на путу ка ЕУ“.⁵⁰

Босна и Херцеговина је, очигледно, и односом према извршењу ове пресуде стављена пред нови изазов, јер извршење пресуде „...треба да покаже још једном да ли је држава, прије свега њене политичке снаге, спремна да докаже да у Босни и Херцеговини функционирају демократски политички системи и правна држава, који се базирају на поштивању људских права и слобода. То су основни предувјети за равноправно чланство у Вијећу Европе и за напредак државе у процесима интеграције у Европску унију“.⁵¹

Народна скупштина Републике Српске сматра да су све политичке партије из Републике Српске раније консензусом заузеле став да је у погледу спровођења Пресуде Европског суда за људска права из Стразбура у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“ потребно дефинисати да се члан Предсједништва Босне и Херцеговине из Републике Српске бира на територији Републике Српске као једној изборној јединици директним гласањем без националног префикса.⁵² Насупрот таквог начина избора, избор чланова Предсједништва Босне и Херцеговине од стране ентитетских парламената, угрожавао би ентитетску структуру Босне и Херцеговине, односно субјективитет ентитета у њој.

⁵⁰ Саопштење Комисије Европском парламенту и Савјету, Брисел, 16. октобар 2013, 16 и 22-23.

⁵¹ Недим Адемковић, „Пресуда Финци и Сејдић против БиХ“: quo vadis?, Зборник радова „Мјесто и улога „Осталих“ у Уставу БиХ и будућим уставним рјешењима за БиХ“, (Центар за људска права и ФПН у Сарајеву, Сарајево 2010), 125-126.

⁵² Закључак Народне скупштине Републике Српске поводом разматрања Информације о активностима на провођењу Пресуде Европског суда за људска права из Стразбура у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“ („Службени гласник Републике Српске“ број 87/2013).

Код избора Вијећа народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, стање је сложеније „...с обзиром на чињеницу да овдје постоји двоструки паритет: и народа и ентитета. Наиме, Народна скупштина Републике Српске бира Србе, а Федерација Босне и Херцеговине хрватске и бошњачке делегате. Ови делегати су истовремено представници ентитета и конститутивних народа у њима. С обзиром на одлуку „о конститутивности народа“ Уставног суда Босне и Херцеговине, као и на пресуду Европског суда, постоје покушаји да се уставни концепт промијени. Међутим, мора се имати у виду то да би се тиме дерогирала „... још једна изворна гаранција Дејтонског мировног споразума, поготово стога што ово вијеће има надлежност да штити виталне националне интересе с обзиром на изворну конститутивност српског народа у Републици Српској, односно бошњачког и хрватског народа у Федерацији Босне и Херцеговине“.⁵³

Када је ријеч о Вијећу народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, у њега је могуће инкорпорисати и клуб Осталих, слично вијећима народâ у ентитетима, при чему је потребно предвидјети колико се чланова бира у Републици Српској односно у Федерацији Босне и Херцеговине.

Спровођење пресуде у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“, према закључку Народне скупштине Републике Српске, могуће је у смислу да се чланови Вијећа народа Парламентарне скупштине БиХ из Републике Српске бирају у Народној скупштини Републике Српске, тако да се бира шест делегата, од којих не више од пет делегата из реда српског народа и да делегација из Републике Српске чини једну трећину укупног броја изабраних делегата у Вијећу народа Парламентарне скупштине БиХ.⁵⁴

⁵³ Снежана Савић, Излагање на округлом столу „Пресуда Европског суда за људска права у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“, Зборник Радова, Академија наука и умјетности Републике Српске, 2010, 73-74.

⁵⁴ Закључак Народне скупштине Републике Српске поводом разматрања Информације о активностима на провођењу Пресуде Европског суда за људска права из Стразбура у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“ („Службени гласник Републике Српске“ број 87/13).

5. ЗНАЧАЈНИЈИ ЕЛЕМЕНТИ ЗА РЕДИЗАЈН ИЗБОРНОГ СИСТЕМА И КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ОРГАНА И ИНСТИТУЦИЈА

(1) Видљиво је одсуство политичког идентитета и “уставног патриотизма” (Ј. Хабермас), раскол у националним и политичким корпусима и оријентацијама, наглашена улога етничке компоненте у процесима персоналне, друштвене и социјалне интеграције. „... Стога је изградња опће привржености новој босанскохерцеговачкој држави могућа само потпуним поштовањем засебних идентитета, а не њиховим потирањем и потискивањем”.⁵⁵

Посебно је, поред осталих, изражена манипулација у регулисању питања личних докумената путем доношења или измјена изборног закона, закона о јединственом матичном броју, држављанству и пребивалишту. То се најдиректније негативно рефлектује на дејтонска рјешења и уставне надлежности ентитета, па је постојање ентитетског изборног законодавства неопходан правни и политички механизам заштите интереса ентитета.

(2) Процес политичке трансформације и излазак из дугогодишњег монопартизма у савремено вишестраначје захтијевају усавршавање њеног политичког и изборног система, што је до сада најчешће чињено, односно покушавано приликом сваког новог изборног циклуса. Међутим, “...умјесто уобичајеног политичког плурализма од неколико већих партија, овдје данас имамо “мега плурализам” микро и макро партија, чија се активност своди на промовисање вође и лидера, неријетко и кроз ексцесе, скандале и манипулације, те на трагање за начинима и путевима коалиционог партнерства како би се опстало на политичкој сцени или евентуално ушло у парламент. Мноштво малих партија није подстакло демократију, слободан и аутономан грађански активизам и цивилно друштво. Напротив... “”.⁵⁶

⁵⁵ Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина – подијељено друштво и нестабилна држава*, („Политичка култура“, Загреб 2005), 199; Ђуро Вуковић и Александар Врањеш, „Национални и политички идентитет у контексту медијске одговорности“, *“Политеа”*, Научни часопис ФПН, (Бања Лука 2011), 131–132.

⁵⁶ Иван Шијаковић, „Политичке коалиције и њихово друштвено упориште“,

(3) Избори су неопходан, али не и довољан услов за постојање демократије у једном систему. Али, само формално постојање слободних избора, још увијек не значи да је систем демократски, али га је веома тешко и замислити уколико нема демократских избора. Стога, процес избора мора бити организован на начин да у њему долази до најширег сусретања и размјене утицаја између друштва и политике, односно центара политичке власти и самих политичких личности, као основних чинилаца политичке социјализације, политичке културе и дијалога, јачања политичке свијести и активности у политичкој заједници. Тиме ће демократски избори постаћи битан услов демократије у пуном и правом смислу те ријечи.

(4) У интересу демократског развоја и настојања за укључивање у европске интеграције, неопходно је изборни систем ускладити са прихваћеним међународним стандардима и критеријумима у овој области. То је неопходно управо у смислу да сврха избора „...није у томе да демократију учине више демократском, него да је учине могућом“ (Ђ.Сартори), односно да је добро створити демократију, али је важније од тога „одгојити народ за демократију“, управо у духу темељне поруке: „ако хоћеш да употребиш своју моћ – употреби свој глас“ (Х. Г. Даглас). И то, управо у смислу да он пресудно утиче на процесе одлучивања, а за што „...да будемо прецизнији, треба нам боље владање“ (Осборне Давид). Ово, тим више, што „реформе изборног система ... конвергирају са развојем партијских система“.⁵⁷ Али, при томе, промјене изборног система не смију бити само у интересу учвршћавања „властитих позиција“, што се најчешће оправдава „...потребом јачања партијског система, стабилном владом па и отвореним заговарањем двопартијског система“.⁵⁸ Дакле, изборима се мора остварити основни принцип демократских система – репрезентативност бирачког тијела, односно да грађани путем избора врше власт, дајући мандат својим пред-

Зборник радова „Избори и изборне коалиције“, ИДЕС, (Бијељина 2006), 104. Види: Мирјана Касаповић, *Изборни лексикон*, („Политичка култура“, Загреб 2003), 190. и др.

⁵⁷ Милан Н. Јовановић, *Обликовање изборне демократије*, (Београд 2006), 227.

⁵⁸ *Ibid*; 227.

ставницима да изражавају њихову вољу у одлучивању о најважнијим питањима“ (К. Трнка). При томе, промјене изборног система не би требало вршити у изборној години, јер, поред осталог, након тога је потребно усвојити око 40 подзаконских аката.

(5) Потребно је имати у виду и то да готово сви народи чине националну хомогенизацију и удруживање, јер је национално питање одавно и примарно демократско питање. Истовремено, нужно је зауставити све осјетнији пад одговорности – и органа власти и политичких субјеката, и лидера, и грађана. Очигледно, губи се из вида да је одговорност, истовремено, уставни, правни, политички и морални принцип, али и да је то свијест, култура рада и живота, затим владавина права, гаранција права и слобода, правне и имовинске сигурности и незаобилазна претпоставка будућности.

Закони и подзаконски акти у области избора, финансирања политичких партија и спречавања сукоба интереса у органима власти Босне и Херцеговине и ентитета морају се децидирано водити и сви учесници у припреми и спровођењу избора одговорно односити према правима и дужностима у изборном процесу, а изборни званичници да вршење власти подреде интересима својих бирача и допринесу јачању политичке одговорности, као битном елементу потребном за ефикасније остваривање власти и развој демократских односа.

(6) С обзиром на то да изборни инжењеринг са лажним гласачима у Сребреници (2012) није успио и остао је некажњен, настављена је тежња да се исти модел примјени на предстојећим општим изборима (2014). То је некомпатибилно са основним начелима демократије и успостављеног уставног и правног система, и, у ствари, представља само ново, још веће изражавање тежње најбројнијег народа да доминира над другим конститутивним народима.

(7) Непознато је то да се грађани-бирачи из једне државе пријављују за гласање у другој, осим ако немају двојно држављанство. Није познато ни то да се унутар једне државе грађани исте националности пријављују на другом подручју да би повећали изборно тијело. С тога, то што се дешава у Босни и Херцеговини је израз тежње за доминацијом само једног народа и стварање

органа јавне власти који ће им обезбиједити одлучујући утицај у организацији, структури и животу на нивоу државе, као и у нижим територијалним и политичким заједницама.

(8) Оснивање тзв. коалиције „1. март“ и њено преображавање у изборну коалицију од стране групе организација и удружења цивилног друштва у Федерацији БиХ је незаконито, ретроградно и неодговорно поступање насупрот суштини и основном циљу избора као битне претпоставке за учешће грађана у образовању политичких органа јавне власти и институција. Такав однос према изборима дерогира и основну правну, политичку и моралну суштину бирачког права као темеља демократије и народне владавине. То, истовремено, изборе и изборни систем претвара у „најконкретнији манипулативни инструмент политике“. Зато, оснивање оваквих и сличних организација и удружења је интерес само оних политичких странака, група и појединаца који у последијејтонском периоду нису прихватили дејтонска уставна рјешења о моделу босанско-херцеговачке државе и друштва.

(9) Због недовршености модела, организације и структуре политичког система, политичке странке постају само „нужан производ демократије“, а да је све наглашеније то да су и сам политички систем и демократија само „режим партија“ (Р. Лукић). Све више тзв. партитократија гуши или је готово у свему суспендовала демократске и легално изабране органе власти. На сцени је и наглашено паралелно дјеловање, дерогирање легалних и легитимних органа и институција, појављивање двоструких улога и чинилаца у одлучивању у парламентарним и извршним органима или наглашена улога лидера политичких и парламентарних странака који „преузимају“ улогу органа и институција јавне власти. Све то обезврјеђује институт избора који постају само нужан и формалан чин гласања а не и бирања, односно заказивања и отказивања мандата органа власти.

(10) Још увијек, присутна је пракса да политичке странке, њихове елите и лидери не схватају нити прихватају – да они не могу да непосредно врше власт, нити да је потчине себи, јер они могу само да институционалним, политичким и демократским

средствима стварају услове да се обликује и изражава политичка воља бирача и грађана.

(11) Недостаци у организовању и спровођењу изборне кампање и непримјерени изборни ритуали и представљање кандидата, а не нових политика, програма и личности; изборна окупљања ради убјеђивања и пропагандног дјеловања; апстиненција бирача; мала улога независних кандидата и њихових листа; неорганизованост, пропусти и спорост у раду органа за спровођење избора; нерегулисаности медија, финансирања изборних кампања, контроле и процеса мониторинга и заштите изборног права; учешће вјерских вођа у изборним активностима – постају важна обиљежја политичког и изборног натјечања и амбијента у друштву. При том је веома значајно имати у виду често истицање принципа „један човјек – један глас“ који је тешко прихватљив у вишенационалним заједницама, и да то, поред осталог, подстиче „могућности извргавања избора ...у разне облике манипулативних, диригованих или формалних избора... Често су избори опредјелјивање између оних опција од којих готово ни једна за бираче није она права и прихватљива, односно очекивана“.⁵⁹

(12) Велики број државних службеника, на свим нивоима власти, приликом кандидатуре крше, поред осталих, Закон о државној служби БиХ, у смислу да су „...руководећи државни службеници у случају потврђивања кандидатуре за изборну функцију дужни да поднесу оставку на мјесто у државној служби“. Међутим, државни службеници не подносе оставку или на други начин поступају по законима који су их обавезали да регулишу свој статус, иако Централна изборна комисија има могућност да то санкционише и да им не додијели мандат.

Осим проблема са државним службеницима, постоји и неусклађеност Закона о Савјету министара и Закона о сукобу интереса у институцијама Босне и Херцеговине, у погледу титулара овлашћења за утврђивање постојања сукоба интереса.

(13) Постојећи изборни систем садржи комбинацију готово свих познатих рјешења: већински принцип и једночлане избор-

⁵⁹ Милан Матић, *Енциклопедија политичке културе*, (Београд 1993), 443.

не јединице за Предсједништво, пропорционални принцип и вишечлане изборне јединице за парламенте, изборни праг од 3%, преференцијално гласање, компензацијске мандате, а од 2008. године и принцип позитивне дискриминације за представнике националних мањина приликом избора за локалне органе и за заступљеност једног од полова са најмање од 40% од укупног броја кандидата на кандидатској листи. Изборни систем се може схватити у ширем и ужем смислу. У ширем смислу, он обухвата „све што се тиче изборног процеса, укључујући и изборно право и организацију избора“. У ужем смислу, изборни систем значи начин на који бирачи изражавају склоност према партији и кандидату и начин на који се та склоност одражава на мандате.⁶⁰ Дакле, на дјелу су три изборна модела: већински, пропорционални (сразмијерни) и мјешовити системи, са низом начина прерачунавања гласова бирача у изборне мандате.⁶¹ Одабир модела једног од изборног система или њихова синтеза требала би да доприноси друштвеној и парламентарној равнотежи, да штити и утврђује легитимитет демократских установа и доприноси политичкој стабилности и демократској интеграцији друштва.⁶² Дакле, потребан је такав систем који је примјеренији друштвима у транзицији која пролазе веома сложени пут демократизације, прелазећи из једнопартијског у вишепартијски систем. Овакав изборни модел био би корак према савременим демократијама у свијету.

(14) Све више су присутни захтјеви за увођење ванредних избора. Они се у многим земљама одржавају због различитих криза или ургентних друштвених стања, која траже нови способнији састав органа и институција, веће јединство и окупљање бирача и

⁶⁰ Дитер Нолен и Мирјана Касаповић, *Изборни системи Источне Европе*, (Фондација Фредрих Еберт, Биро Београд, Београд 1997), 6.

⁶¹ Изборни закон Босне и Херцеговине – пречишћени текст, („Службени гласник БиХ“ бр. 23/01, 7/02, 9/02, 2/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10 и 18/13).

⁶² „Модерна демократска држава“, каже Х. Ласки, „нема другог излаза него да призна опште право гласа својих пунољетних чланова“, па „никакав доказ за ускраћивање овог права изгледа не помаже држави да оствари свој циљ“ (Х. Ласки, *Политичка граматика*, књига II, 26-27).

изабраних. Њихов основни циљ је обнављање и легалитета и легитимитета, односно ефикасности изабраних, у складу са захтјевима стања. Повод за ванредне изборе могу бити неспособност или смрт представника у току трајања мандата, колективни или индивидуални опозив и сл. Пошто су избори универзална и конститутивна димензија сваког модерног политичког система, ванредни избори могу бити и средство за опште обнављање постојећег поретка, покушај да се великом персоналном смјеном све оно што чини субјективну страну политике измијени а то је најчешће увод у мијењање укупних токова политике и политичког живота, и то обично када су они неповољни, тешко подношљиви, или се не налазе одговарајућа рјешења у држави и друштву.

(15) Савремени уставни и политички системи теже давању уставног статуса политичким партијама.⁶³ Зато „стварање потребне парламентарне већине, која је кључ стабилности и ефикасности владе – мада очито не увијек и демократичности цијелог политичког система, јесте централно политичко питање. Уједно, то је и основни циљ које имају пред собом све политичке партије“.⁶⁴ Такође, „политичке партије су главни носиоци изборног процеса, оне обликују парламент и владу, као и државу у целини“.⁶⁵ Стога, политичке партије се могу одредити као „добровољне политичке организације дужег трајања које се боре за освајање или одржавање политичке власти, ради остварења одређених идеја или интереса“.⁶⁶ Оне су кључни институционални оквир, а најчешће политичку арену њиховог дјеловања представља парламент, у којем се сукобљавају власт и опозиција, са својим различитим интересима и фактичким опцијама, а што најчешће прате коалициони аранжмани, парламентарне опструкције и блокаде.

⁶³ Устав Италије из 1947, Основни закон Њемачке из 1949, Шпански устав из 1978, Шведски устав из 1979. Наведено према: Филип Лово, *Велике савремене демократије*, (Сремски Карловци-Нови Сад 1999, Издавачка књижара Зорана Стојановића), 52.

⁶⁴ Тазим Садиковић, *Политички системи*, (Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево 2004), 143.

⁶⁵ Славиша Орловић, *Политичке партије и моћ*, (Чигоја штампа, Београд 2002), 48.

⁶⁶ Вучина Васовић, *Савремене демократије*, Том 1, (Службени гласник, Београд 2006), 112.

Након скоро двије деценије искустава у примјени политичког плурализма, на сцени је велики број политичких субјеката и облика њиховог коалирања.⁶⁷ Коалицијама, углавном, претходе преговори странака, који се најчешће завршавају споразумом, као формалним и интерним предизборним или постизборним документом којим се утврђују правила игре унутар коалиције и за понашање коалицијских партнера у цјелини.⁶⁸ Коалиција, као посебна организација, подразумијева заједнички циљ, заједничко доношење одлука и заједничко руковођење. Стога је, прије уласка у коалицију, неопходно јасно дефинисати потенцијалне коалиционе partnere, одредити циљеве и очекивања, претпоставити изгледе на успјех, могућу негативну или позитивну реакцију бирача на коалиционо удруживање, начин руковођења и комуницирања и друга, за коалиционе актере важна питања.

Изузетно значајан феномен страначког система је питање да ли су чланице коалиција јединствене, односно да ли је политичка партија као чланица коалиције јединствена, кохерентна и дисциплинована. Зато је у стварању коалиција неопходно поштивање начела да у коалиционој власти не би требале учествовати странке које су претрпјеле значајан пад подршке бирача у односу на претходне изборе. У новој власти требало би да учествују само оне политичке партије које су добиле више гласова него на претходним изборима.⁶⁹ Стога се логично поставља питање да ли је „...главни циљ политичара и политичких партија да буду изабрани и све се подређује томе циљу“, дакле „...њихов циљ није представљати, него владати“.⁷⁰

Коалициону политику, прије свега, мора да одликују преговори и уступци, тражење заједничких рјешења. Ово из разлога што се „политички процес одвија првенствено кроз интеракцију политичких партија, а само ријетко и епизодно у том процесу судје-

⁶⁷ „Политички субјект подразумијева политичку странку, независног кандидата, коалицију или листу независних кандидата, овјерену за учешће на изборима у складу с овим законом.“ (Изборни закон Босне и Херцеговине”, чл. 1.1а(1)).

⁶⁸ Мирјана Касаповић, *Изборни лексикон*, („Политичка култура“, Загреб 2003), 190.

⁶⁹ Нурко Побрић, „Партијске коалиције и формирање владе“, *Ревизија за право и економију* бр. 21, (Мостар 2013), 29.

⁷⁰ *Ibid*; 35.

лују и други актери, интересне групе, организације и удружења“.⁷¹ Али, с обзиром на то да „политичке партије као најзначајнији вид организовања у савременој политици“ представљају кључну везу између државе и цивилног друштва, односно везу између институција политичке власти и титулара разних интереса који егзистирају и дјелују у друштву.

Постоје различите програмске и идеолошке провенијенције странака које често чине неприродна коалирања, како на локалном и ентитетском, тако и на државном нивоу. Неријетко су коалициони партнери на ентитетском нивоу и политички партнери на државном нивоу, а уз то не припадају истоврсној политичкој и идеолошкој оријентацији – националном, грађанском или мјешовитом блоку. Зато је још увијек тешко очекивати то да ће скоро доћи, не само до окрупњавања политичке сцене и профилисања коалиција и њихових чланова, већ и до успостављања могућег политичког спектра – лјевице, центра и деснице. Међутим, политичари су идеолошки индиферентни и њих интересује само власт, а странке траже подршку гдје год је то могуће добити, циљ им није представљати, него владати.

У Босни и Херцеговини, због природе, структуре и организације власти, која је не само условљена моделом изборног и страначког система, феномен предизборних и послужеизборних коалиција, на свим нивоима организације и функционисања власти, је нужно сагледавати у контексту односа политичких партија и бирачког тијела – гласача. Такође, потребно је правити разлику између формалних предизборних коалиција, чије оснивање је уређено Изборним законом, и неформалних послужеизборних коалиција које се увијек формирају приликом конституисања Представничког дома Парламентарне скупштине и Савјета министара БиХ. То не проистиче само из примјене пропорционалног система и велике партијске хетерогености, већ и из подијељености друштва и нужности постојања тзв. великих коалиција на државном нивоу.

(16) Постоје недопустива понашања, оштре и опоре јавне ријечи и осуде, незадовољство радом извршних и правосудних ор-

⁷¹ Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, (Подгорица 2007), 65.

гана, криминализација на свим нивоима и областима рада и живота, сиромаштво, лоше стање привреде и енормна незапосленост, затим понашање неких политичких странака, група и њихових лидера, ненамјенско коришћење финансијских средстава, кадрова и остале њихове разноврсне технике, медија, бројних невладиних организација, а свему томе доприноси слабо учешће грађана у изборним реформама, изборним процесима и њихово недовољно познавање избора и изборног система, што у првом реду, захтијева постојање јасних и одлучних заједничких мјера и активности. Такође, то је потребно и о томе да нико над овом земљом нема ексклузивитет нити договорено старатељство, нити право на протекторат, аутократско управљање или октроисану управу, јер постоје институционалне, легалне и легитимне државне власти, слободни и демократски избори и представничке институције, које, уколико се постојеће стање настави, губе оправданост, смисао и дјелотворну сврху. У таквом миљеу – губи се и човјек и грађанин, њихове потребе и интереси. Истовремено, заборавља се максима према којој „...човјек треба да се цијени по томе какав посао обавља, а не како говори..“. Нема ни одговорне власти која припада народу и полази од народа, нема ни владавине права, одговорности, повјерења, равноправности, социјалне, имовинске и личне безбједности, права и слободе. Зато је примарно, „наћи мјеру за све“ (Хераклит) у земљи у којој ни о Уставу нема сагласности. А сваки устав је „...правни и политички инструмент, правна архитектура, израз достојанства човјека и грађанима, акт историјског момента и правно и књижевно дјело“.

Заштита изборног права врши се по комбинованом моделу – надлежност и редовно-судских органа. Компаративно посматрано, заштита изборног права је санкционисана изборним и кривичним законодавством. Стога, потребно је утврдити и новчане и затворске казне за различита дјела, као што су „...кршења и ускраћивања активног и пасивног бирачког права; кршења утврђене изборне процедуре; фалсификовања и незаконитог утицаја по било ком основу на пласање, утврђивање резултата и објављивање резултата избо-

ра; кршења одредби о изборним кампањама и финансирању, итд,⁷² што ће гарантовати универзално изборно право, без дискриминације, те обезбјеђивати стабилан услов одговарајућим интеграцијама и доприносити успостављању и функционисању органа и институција на свим нивоима.

(17) Првенствено, потребна су рјешења, акције и иницијативе којима ће у средишту бити човјек, његов социјални и материјални положај и сигурна будућност. У том циљу, заједно би требало да раде и политика, и наука и струка, да чврсто сарађују државне, ентитетске и локалне, али и научне, академске, истраживачке и стручне институције, што је, у нашим приликама, тешко остварити.

⁷² Милан Н. Јовановић, *Изборни систем посткомунистичких држава*, (Београд 2004), 67.

6. ЗАКЉУЧАК

Као специфична и сложена држава или државна заједница, Босна и Херцеговина и даље нема цјеловит и профилисан политички и изборни систем као израз своје суверености, самосталности и државотворности, нити заједничког интереса њених ентитета, конститутивних народа и осталих грађана који у њој живе, нити и сагласности политичких странака које у њој дјелују.

Неминовно је, поготово због великих и бројних измјена и допуна, обезбиједити боља, посебно једноставнија и примјенљивија рјешења у изборном законодавству, која ће допринијети демократизацији, функционалности и економичности изборног а тиме и уставноправног и политичког система и њиховој већој стабилности. О новим рјешењима потребан је консензус двају ентитета и трију конститутивних народа. У супротном, постоји опасност да се наметањем било којим и од кога рјешења – у овој дубоко подијеленој држави и друштву, умјесто напретка, у питање доведу и дејтонска рјешења, која су, не само, јемство постојања већ и опстанка босанскохерцеговачке државе.

Коначно и потпуно је оправдано обезбиједити истовремено одржавање општих и локалних избора; уређивање локалних избора препустити ентитетима; начелнике, односно градоначелнике бирати посредно, јер су они извршна власт; регулисати њихов опозив, начин формирања скупштинске већине и карактер мандата уопште уредити организацију и рад органа за спровођење избора, и др.

Демократски развој и укључивање Босне и Херцеговине у европске интеграције, захтијева да се изборни систем усклади са међународним и регионалним документима, који су саставни дио њеног уставноправног система.

Изборном, законодавном и политичком акцијом неопходно је обезбиједити цјеловиту кодификацију изборног законодавства, те ефикасним механизмима сужавати простор изборним манипулацијама, квазилегитимацијама, подешавањима изборних форми и

техника, разним видовима корупције, узурпације медија, што све доводи до „планираних“ и „диригованих“ изборних резултата.

Истовремено, изборно коалирање и удруживање странака, оставља снажан утисак о нескривеним тежњама њиховог коришћења и дјеловања са циљем осуђивања, етикетирања или дискредитовања – до потпуног елиминисања политичких противника.

Mile Dmičić⁷³

INTERDEPENDENCE OF ELECTORAL AND CONSTITUTIONAL LAW SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

***Abstract:** Democratic development, reform and European integration processes are greatly dependent on harmonisation of constitutional and electoral law system in Bosnia and Herzegovina. Concurrently, any change in the electoral system is dependent on constitutional changes, which requires taking into consideration any broader political consequences resulting from redesigning the electoral system.*

In addition, mechanisms of government, political and institutional processes are greatly affected by constitutionalisation of constitutional law institute of representativeness of entities and constituent peoples including the position of citizens and „Others“, in order to eliminate discrimination regardless of status or capacity. This does not require modifying other constitutional provisions, which would jeopardise the existing constitutional government system of Bosnia and Herzegovina, based on the Dayton Peace Accords and the principle of representativeness of entities and constituent peoples and „Others“

⁷³ LL.D., full professor at the Law Faculty, Banja Luka University

in government bodies and institutions at all levels, which is, inter alia, conditio sine qua non for its existence, stability and development.

Electoral system is highly influenced by „the incomplete state“ and „divided society“, and its many weaknesses: abstinence of voters, tenure crisis, voting and not electing dominance, struggle to be elected and not to serve in the capacity, irresponsibility of state officials, weak connection between the elected and voters, „losing“ a citizen as a voter, slow affirmation of new forces, programme and ideas.

Key words: *constitutional, legal and political system, representative democracy, multiparty system, electoral legislation, electoral system, elections, political parties, electoral coalitions.*

7. Литература

1. Адемовић, Недим. Уставно право Босне и Херцеговине, Ко-нрад Аденауер Фондација, Сарајево, 2012.
2. Адемовић, Недим. „Пресуда Финци и Сејдић против БиХ“: quo vadis?, Зборник радова „Мјесто и улога „Осталих“ у Уставу БиХ и будућим уставним рјешењима за БиХ“, Центар за људска права и ФПН у Сарајеву, Сарајево, 2010.
3. Арнаутовић, Суад. Политичко представљање и изборни системи у Босни и Херцеговини у XX стољећу, Сарајево, 2009.
4. Батавेलјић, Драган. Од Европског устава ка Европском федерализму, Зборник радова Устав lex superior, Удружење за уставно право Србије, Београд, 2004.
5. Васовић, Вучина и Гоати, Владимир. Избори и изборни системи, Београд, 1993.
6. Васовић, Вучина. Савремене демократије, Том 1, Београд, Службени гласник, 2006.
7. Вучић, Оливера. Примена и трајање устава, „Досије“, Београд, 2005.
8. Вуковић, Ђуро и Врањеш, Александар. Национални и политички идентитет у контексту медијске одговорности, “Поли-теа”, Научни часопис ФПН, Бања Лука, 2011.

9. Гоати, Владимир. Политичке партије и партијски системи, Подгорица, 2007.
10. Дамјановић, Мијат. Субјект изборног процеса, Београд, 1978
11. Дмичић М., Нека питања (не) функционисања изборног система Босне и Херцеговине, Правна ријеч, Часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука 2013.
12. Zippelins Reinhold, Aligemeine Staatslehre, 12, izdanje, С. Н. Besk (izd.), Minhen, 1994.
13. Ђукић-Вељовић, Златија. Огледи о политичком представништву и изборима, Београд, 1995.
14. Екмечић, Милорад. Предговор у књизи: Српски писци и научници о Босни и Херцеговини, приредио З. Антонић, “Службени лист СРЈ”, Београд, 1995.
15. Хејвуд, Ендру. Политика, „Клио“ Београд, 2004.
16. Живковић, Мирослав. Модерни системи власти – студија о значају изборно-страначког система, Београд, 2006.
17. Јовановић Н. Милан. Изборни системи - Избори у Србији 1990-1996, Београд, 1997.
18. Јовановић Н. Милан. Изборни системи посткомунистичких држава, Београд, 2004.
19. Јовановић Н. Милан. Обликовање изборне демократије, Београд, 2006.
20. Касаповић Мирјана. Изборни лексикон, „Политичка култура“, Загреб, 2003.
21. Касаповић Мирјана. Босна и Херцеговина – подијељено друштво и нестабилна држава, „Политичка култура“, Загреб, 2005.
22. Кузмановић, Рајко. Уставно право, Бања Лука, 2002.
23. Лајпхард, Аренд. Модели демократије, Београд, 2003.
24. Ласки, Харолд. Политичка граматика, књига II, 26-27.
25. Лово, Филип. Велике савремене демократије, Сремски Карловци – Нови Сад, 1999.
26. Маринковић, Танасије. Изборни систем Европске уније, Београд, 2002.

27. Марковић, Горан. Босанскохерцеговачки федерализам, Београд-Сарајево, 2012.
28. Марковић, Ратко. Уставно право и политичке институције, Правни факултет универзитета у Београду, „Службени гласник“, Београд, 2009.
29. Матић, Милан. Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993.
30. Миљко, Зовко. Уставно уређење Босне и Херцеговине, Загреб, 2006.
31. Николић Павле. Уставно право, НИУ “Службени лист СРЈ”, Београд, 1993.
32. Nohlen, Dieter. Изборно право и страначки систем, Школска књига, Загреб, 1992.
33. Nolen, Dieter и Касаповић Мирјана. Изборни системи Источне Европе, Фондација Фредрих Еберт, Биро Београд, Београд, 1997.
34. Нешковић, Радомир. Конститутивни аспекти политичких партија у Босни и Херцеговини, “Аргументи”, Година II, број 4, Бања Лука, 2008.
35. Орловић, Славиша. Политичке партије и моћ, Београд, Чигоја штампа, 2002.
36. Пајванчић, Маријана. Изборно право, Graphica academica, Нови Сад, 1999.
37. Пајванчић, Маријана. Уставно право, Нови Сад, 2008.
38. Перовић, Слободан. Остваривање људских права у Републици Српској према мађународним стандардима, реферат на научном скупу „Република Српска – десет година Дејтонског мировног споразума“, АНУРС, Бања Лука, 2005.
39. Побрић, Нурко. Партијске коалиције и формирање владе, ревија за право и економију бр. 21, Мостар, 2013.
40. Прокопијевић, Мирослав. Слобода избора, Београд, 2010.
41. Продановић, Димитрије. Интеративни и слободни мандат чланова представничких тијела, Сарајево, 1979.
42. Садиковић, Ђазим. Политички системи, Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2004.

43. Савић, Снежана. Излагање на округлом столу „Пресуда Европског суда за људска права у предмету „Сејдић и Финци против БиХ“, Зборник Радова, Академија наука и умјетности Републике Српске, 2010.
44. Сартори, Ђовани. Изазови модерној управи и управљању, Београд, 1995.
45. Сокол, Смиљко. Организација власти – политичке идеје, уставни модели, збиља, Загреб, 1998.
46. Hammer, Stefan. Ко је господар Дејтонског устава? Импликације пресуде Европског суда за људска права у предмету Сејдић и Финци у процесу уставне реформе, у Зборнику Босна и Херцеговина петнаест година послје Дејтона, уредили: Д. Абазовић и S. Hammer, ФПН, Сарајево, 2010.
47. Hesse, Konrad. Gründung des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschlands, 20. izdanje, C.F. Müller (izd.), Heidelberg, 1999.
48. Трнка, Касим. Уставно право, Сарајево, 2006.
49. Томић, Зоран. Херцег Н. Избори у Босни и Херцеговини, Свеучилиште у Мостару - Центар са студије новинарства, Мостар, 1998.
50. Томић, Зоран. Спахић Б., Гранић И., Стратегија изборних кампања, Загреб - Сарајево, 2008.
51. Шијаковић, Ииван. „Политичке коалиције и њихово друштвено упориште“, Зборник радова „Избори и изборне коалиције“, ИДЕС, Бијељина, 2006.